

prevyšovali výnosy, straty prevyšovali zisky (s. 14 – 15). Zmenu tohto negatívneho vývoja mohla v zmysle Novosádovho uvažovania pri niešť až reštaurovaná vláda kapitálu s jej „slobodným“ výkladom Marxa. Koniec systémov reálneho socializmu mal znamenať oslobodenie nielen pre ľudí, ale aj pre Marxa, a tak jeho dielo už bolo možné traktovať mimo priamych politických súvislostí. Stalo sa možným dôsledne oddeliť politické a intelektuálne dimenzie jeho teórií, pozerať na jeho dielo nezaujatú (s. 200). Až dnes je podľa prof. Novosáda možné zreteľne oddeliť politické, ideologické a intelektuálne faktory v interpretáciách Marxovho diela (s. 180).

Tendenciou neutralizovať Marxa, odpolitizovať ho a zbaviť revolučnej podstaty je poznačená celá Novosádova kniha. „*Dnes nás však na Marxovi zaujíma skôr to*“, píše F. Novosád, „*ako svet vysvetľuje, a nie to, ako ho chcel premieňať*“ (s. 200). Na otázku prečo, autor odpovedá takto: pretože marxizmus ako projekt zmeny sveta sa dostal do problémov, zostal marxizmus vysvetľujúci svet (s. 201). Vznikajú otázky, koho zaujíma skôr to, ako svet Marx vysvetľuje, a prečo marxizmus ako projekt zmeny sveta sa dostal do problémov. Odpoveď na tieto otázky musí spočívať v existujúcom triednom antagonizme. Sú ideologickým dôsledkom triedneho boja. F. Novosád tvrdí, že od 70. rokov 19. storočia sa mali objavovať stále nové a nové verzie marxizmu, preto sa mu javí, že Marxovo dielo je dnes tak prekryté interpretáciami, že pokúsiť sa rekonštruovať „autentického“ Marxa je skoro nemožné (s. 19). Tohto autentického Marxa pozná buržoázia. Treba analyzovať jej triedny boj. „Autentický“ Marx je ten, ktorý je pre ňu nebezpečný. F. No-

vosád však osudy marxizmu nevidí na pozadí triedneho boja.

Marxistický záver o význame Novosádovej knihy nemôže byť iný než ten, že je súčasťou vedenia triedneho boja buržoázie v ideologickej oblasti.

Peter Dimuš

DINUŠ, P. a kol.: **Svet v bode obratu. O protirečivosti vývoja civilizácie v 20. a na začiatku 21. storočia.** Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, 312 s., ISBN 9788022412278

DINUŠ, P. et al.: **The world at the turning point. On the contradictory nature of the development of civilisation in the 20th and early 21st century.** Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, 312 p., ISBN 9788022412278

Je to vlastne už docela dávno, kedy americký fyzik a ikona hnutí New Age Fritjof Capra vydal pojednání *Bod obratu*,¹ v němž barvitě popsal znaky světa, vědy a společnosti, jež dle jeho soudu svědčily o zvratu v dějinách. Capra nebyl první, komu učarovala figura „bodu obratu“: najdeme ji u beletristických děl (K. Mann, I. Asimov), názvů alb populární hudby (Pink Lady, ad.) a dokonce již v číh němého filmu byly natočeny pod tímto názvem dva opusy. Capra ale nebyl ani poslední. Jak se ukazuje, představa o světě, který se obrací do

¹ Srov. CAPRA, Fritjof. *The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture*, (1982), Simon and Schuster, Bantam paperback 1983, ISBN 0-553-34572-9.

jiné vývojové trajektorie právě teď, v tuto historickou chvíli, jež je součástí našich životů, je značně houževnatá. Tuto kognitivní metaforu využil také kolektiv autorů ÚPV SAV pod vedením P. Dinuše pro soubor pěti studií věnovaných agonickému vývoji civilizace na přelomu 20. /21. století. Obliba metafory obratu je přitom nemálo paradoxní: mluví o životních situacích plných neklidu a dyskomfortu, o ohroženích, nejistotě, o sociálních a kulturních pohybech a protipohybech s nevypočitatelnou radikálností důsledků, o kontingencích, jež se projevují bez ohledu na plány lidí. Řečeno jinak, doba obratu je dobou konce všech iluzí, tečkou za dosavadní politikou, hospodářstvím a politickou ekonomikou, za kulturou a jejími dosud sledovanými standardy: bod obratu je první, který následuje po bodu selhání. Neuspěli jsme se svým obrazem světa, patříme ke generacím, které ztroskotaly a nezvládly ani to, co očekávaly samy od sebe – že zanechají v dějinách důstojnou stopu. O kom nyní, v této situaci, píšeme odborná pojednání: o světě, o kulturách a civilizacích, o „zlých“ a „dobrých“, o sobě?

První náznak odpovědi poskytuje struktura a obsah recenzované knihy. Otevírá ji F. Škvrnda nárysem změn paradigmatu při výzkumu problémů světa 21. století; následuje L. Hohoš s úvahou o limitách sociální utopie a P. Dinuš se studii o formách třídního boje buržoazie v bi- a unipolárním světě; čtvrtý je článek L. Belása o deformacích ve společnosti po roku 1989. Knihu uzavírá D. Dinušová, která se rozepsala o problému revoluční či evoluční strategie civilizační změny. Knížka jako celek se tedy pohybuje v rovině obecně kritického myšlení o vybraných politických, sociálních,

sociokulturních a ekonomických otázkách, propojených celkovou souvislostí „civilizační změny“. Tím se podařilo dodržet kontinuitu s typem myšlení uplatněným již ve sborníku *Svet v bode obratu. Systémové alternatívy kapitalizmu (konceptie, stratégie, utópie)* z r. 2011 a současně pokročit dál v diagnostice příznaků napětí, konfliktů, vojenských střetů a krizí a v diferenciaci analýz strukturálních znaků kapitalistické společnosti. Opět řečeno jinými slovy, kniha je kvalifikovaným příspěvkem k politicko-sociální symptomatologii kapitalismu, který překračuje z epochy pozdní moderny do nové, dosud nezřetelně vyrýsované éry.

Až doposud je všechno v pořádku. Problémy při četbě a promýšlení záměrů knihy způsobuje teprve faktor, který by se dal nazvat jejím úběžníkem: vše v ní řečené se vztahuje ke „změně civilizačního paradigmatu“. Asi by dalo dost práce, kdyby člověk hledal složitější, komplikovanější a nesrozumitelnější vazební prvek, než je změna civilizačního paradigmatu. Všem kapitolám knihy měla předcházet ještě jedna, zaměřená čistě metodologicky na politologickou a sociálně-filosofickou teorii změny, civilizace a paradigmatu. Postrádám vysvětlení, jaké teorie a z jakého důvodu jednotliví autoři ve svých koncepcích kritické diagnostiky kapitalismu (resp. kapitálových pohybů) využívají, tzn. co je metodologickým předpokladem jejich rozumění a interpretace fenoménů civilizační změny. Když položím asi očekávatelnou otázku, co je civilizace, musím vzít zavděk s poměrně asketickou odpovědí. Totéž se zopakuje v případě pojmu „změna“; na sémantiku „paradigmatu“ se ptát nebudu, protože pro svou nevhodnost, neurčitost, konotace

na Kuhnovu teorii a špatnou aplikovateľnosť mimo jej pôvodný kontext se v sociálne-politických viedach objavuje už len zriedka. Chci-li říct, že civilizační změny probíhají v modelových kontextech, můžu to udělat přímo, bez vyprázdněného termínu paradigmatu.

Nevyužita zůstala také druhá možnost: formulovat vlastní argumentačně vyspělou teorii civilizace a její změny. Zůstaly z části výrazně referativní příspěvky, jako je hned úvodní od F. Škvrndy, v kterých se opakují konstatování ohledně vágnosti terminologie, za nimiž však pokus o vlastní vymezení nenásleduje, anebo je značně sporný. Tak Škvrnda definuje civilizaci slovy: „civilizácia predstavuje aktéra, ktorý sa nachádza nad národnými štátmi ako rozhodujúcimi aktérmi medzinárodných vzťahov“ (s. 27). Dále mluví o tom že „z hľadiska blízkosti kultúry a civilizácií sú jadrom civilizačnej paradigmy hodnoty, ktoré sa v danej civilizácii preferujú (jej hodnotový systém)“ (s. 33). Samotným civilizačným paradigmatem se rozumí „vzor (model) postupu jednotlivých (lokálnych) civilizácií pri riešení problémov života a vývoja sveta“ (s. 34). Z vymezení civilizace (ad s. 27) by vyplývalo, že podmínkou její existence jsou národní státy; o civilizaci by pak bylo možné mluvit v zásadě od 19. století, všechno ostatní (historické civilizace, civilizace neznající princip občanství a nacionalismu, apod.) by se eliminovalo. Nadto by civilizace musela disponovat stanovitelným a principiálně otevřeným, protože poznatelným hodnotovým systémem (ad s. 33): pokud už připustíme, že něco jako hodnotový systém existuje, u historických civilizací není poznatelný, u jinokulturních (např. neliterárních nebo ne-teistických) civilizací je jeho interpretace eu-

rocentrická, tzn. deformovaná: bez znalosti tzv. hodnotového systému bychom podle této úvahy nemohli mluvit o jádru civilizačního paradigmatu. Zda má lokální civilizace nějaký model, podle kterého „řeší“ životní a světové problémy, si netroufám odpovědět; kulturní antropologie pro modelové řešení problémů světa empirické doklady nemá a je těžko povědět, zda a jaký model řešení světových problémů měla v zásobě např. Velkomoravská říše – protože neznáme ani hodnotové preference Velkomoravanů, zdá se být na místě raději zdrženlivost, než řeč o civilizačních paradigmattech a jejich změnách.

Citované i další definice se ale velmi dobře hodí na civilizační kontext moderního světa, jestliže ho vidíme v napětí mezi Západem (*Abendlandem*, romanizovaným latinským světem) a světem, od kterého se západní civilizace distancovala formou zneuznání, popření možnosti autonomie, likvidací genuinních kulturních, zejména náboženských obrazů světa a imperiálním kolonialismem. Obrovské bohatství a následná všestranná mocenská převaha Západu nevznikla civilizačním paradigmatem, ale jen touto distancí: z mimoevropského světa se stal pouhý prostor pro realizaci zisku. Napětí a surové konfrontace v dnešním světě nejsou podmíněné změnou civilizačního paradigmatu, ale ztížením podmínek nezbytných pro udržení míry akumulace kapitálu a tedy i míry zisku. Otázka pro „civilizační symptomatologii“ zní, jak a proč tyto podmínky vznikají a projevují se: agresivita monistického evropanství se po staletí uvolňovala vnější expanzí, až obsáhla celý svět a dnes se začíná vracet samotnému Západu. Je to efekt bumerangu, který se vrátil zpět, když po něm zů-

staly jasně viditelné stopy: idea všeobecných lidských práv; právo na soukromé vlastnictví; myšlenka lidské autonomie a sebeurčení na národní a individuální úrovni; více či méně jasná představa sociální spravedlnosti; schopnost formulovat a prosazovat své požadavky formou diskuse na různých úrovních veřejnosti; role vzdělání; a především zkušenost, že proti mocenskému útlaku je nejlepší zbraní stejně silný protitlak? Ve jménu těchto hodnot globalizovala západní (euroatlantická) civilizace svět a dovedla ho k tomu, aby ve jménu týchž hodnot začal klást odpor. Je to proces, který mohl začít, jak správně poznamenává F. Škvrnda, smlouvou z Tordesillas, kterou papež Alexander VI. rozdělil roku 1494 svět na polovinu příslušející Španělsku (Západ, Okcident) a druhou patřící Portugalsku (Východ, Orient)²; pokračoval a nesmírně se urychlil po náhlém konci intrakulturního konfliktu mezi Východem a Západem, kdy se NATO a USA uvolnily značné prostředky k invazi do dosud vzdorujících částí světa, snažících se o ochranu svého nerostného a surovinového bohatství; a zastavil se dnes, kdy by euroatlantická civilizace a její vojenský pakt mohly pokračovat ve strategii agresivní expanze pouze s akceptováním rizika sebezničení. Je právě tato situace „bodem obratu“?

Prognostik L. Hohoš potěší čtenáře tím, že cituje Y. N. Harariho, dle něžž je jednou z nej-

důležitějších hybných sil v dějinách lidská stupidita. Něco podobného se sice nachází už na jedné sumerské tabulce, ale to je v pořádku; lidé by měli mít pocit jistoty, pevného bodu, který překonává letopočty a všechny pokusy o změnu světa zejména k lepšímu. Hohoš ukazuje na dvě varianty jednoho způsobu, jak takový abstraktní bod skrytý v lidské stupiditě konkretizovat pomocí sociální utopie, v první variantě psané filosofem, v druhé historikem. Jameson a Harari; dva poměrně známé projekty ústředních tendencí dnešních (západních) společností do budoucnosti, které Hohoš, vybíraje z nich někdy vážné, někdy spíš úsměvné nápady, nechce nijak zásadně hodnotit, ale spíš předložit k úvaze o tom, co všechno může být zdrojem inspirace pro „neposlušné masy“, kterým globální neoimperialismus krade a ničí budoucnost. Chybí u toho jen malá poznámka: budoucnost neexistuje, tudíž ji nelze ukrást, zničit ani rozzářit plameny vítězství. Opět je ve hře kognitivní metafora a s ní předpoklad, že čtenář porozumí v duchu autorova očekávání: což jistě čtenář udělat může, ale také nemusí, a místo přikývnutí se může zeptat třeba na to, co se vlastně slovem „budoucnost“ myslí.

Studie P. Dinuše je programová: popisuje celosvětovou vládu buržoazie a určuje subjekt jejího odstranění v revolučním proletariátu jednajícím podle principů leninsky adaptovaného marxismu. Vše je vsazeno do časového rámce daného koncem 2. světové války a obdobím od rozpadu SSSR dodnes. Kapitalismus této éry je charakteristický „základným triednym antagonizmom medzi vládnuou menšinou súkromných vlastníkov výrobných prostriedkov (buržoáziou) a ovládanou väčšinou námezdne pracujúcich“ (proletariátom – s. 64), čili přesně

² Nešlo ale o „dohodu mezi Španěly a Portugalsci“, nýbrž o rozhodnutí římskokatolické církve a papeže španělského původu, kterým za vrcholící evropské renesance fakticky začala epocha tvrdé a násilné kolonizace dosud neznámých částí světa spojená s militantní christianizací. Za ukončení éry reálného kolonialismu se považuje datum 20. 12. 1999, ke kterému Portugalsko vrátilo zpět Číně anektované území Macao.

týmž, co kapitalismus charakterizovalo vždy; ovšem vždy bylo obtížné zjistit, kdo je vlastníkem výrobních prostředků a kdo je námezdně pracující. Za bernou minci se dalo brát pouze to, že nejde o bipolární vztah, ale o splet, kterou se modernímu kapitálu daří i nadále komplikovat, zahušťovat a znepráhlednit. V této dnes již globální síti vztahů bude, jak se domnívám, nezbytně nutné nově promyslet, zda soukromému vlastnictví patří stále ještě rozhodující společensky regulativní role. Nemyslím, že odpověď bude jednoznačná: sice to zní paradoxně, ale na hlavních finančních trzích (burzách), které jsou zodpovědné za strukturální krizi 2008 – 2012, není nic, co by se dalo vlastnit (ve smyslu „měti“). Finanční deriváty, jako jsou futures, swaps, opce, certifikáty, forwards atd. (neexistuje konečný výčet možných finančních derivátů, mohou vznikat podle situace a potřeb), které určují, co se stane s globálním hospodařením, nelze vzít a uložit do trezoru nebo odnést domů v kufru. Co do své podstaty jsou to jen nástroje, či řečeno jinak, přísliby a sliby, tzn. derivativní finanční nástroje, které jsou údajně podloženy (tzv. underlying nebo bázová hodnota), přesto ale fungují na principu finanční sázky. Konzervativní strany kladou důraz na osobní vlastnictví a tvrdí, že je umí ubránit. Co ale chtějí bránit – ochotu burziánů riskovat? A naopak, co předá hypotetická vítězná revoluce proletariátu?

Podobná polemika rozdrolí termín „námezdně pracující“: pod něj spadá světový management kapitalistických podniků, bank, obchodního sektoru, stejně jako zaměstnanci univerzit, škol, nemocnic, soudů, zemědělských družstev, armády, bezpečnostních sil státu, CIA, BND, GRU, horníci, lesní dělníci,

úřednictvo, ale také OSVČ, kontraktéři, mini-jobs, modelky a modelové, novináři, atd., tzn., všichni, kteří pronajímají kapitalistovi svou schopnost pracovat. Aby si tato „třída“, jak ji označuje Dinuš, vytvořila vědomí společného zájmu, nutnosti revoluční akce a dosažení kolektivního cíle (odstranění „buržoazie“, tj. kapitálových vlastníků), musela by začít od tvorby různých veřejností, kde by si tyto otázky vyjasňovali zprvu profesně blízcí lidé, a následně by pokračovala spojováním dílčích veřejností do „jednotně myslícího a jednajícího celku“. Veden ideami leninského marxismu by tento celek prošel bodem obratu, změnil by svět, a vzniklo by – co? Nějaká nová počítačová hra? Marx se moudře držel na distanci od bližšího líčení „komunismu“ a podobně, jako napsal Kapitál proto, aby bylo možné pochopit kapitál jako vztah, nabídl i chápání komunismu jako vztahové relace. Dinuš nezachází ani tak daleko. Sice závěrem odmítá všechny ne-revoluční posuny a změny s tím, že „buržoázia sa svojho vlastníctva a moci dobrovoľne nevzdá, inak ako revolúciou nie je možné zvrhnúť jej triedne panstvo“ (s. 91), ale už neříká, jaké panství a s jakými znaky máme očekávat po revoluci. Není nutné věnovat rozhodující část studie líčení faktu, že USA se neštítí ničeho, jakmile jde o zisky a moc; to prokázaly, a myslím, že s konečnou platností, už 6. srpna 1945. Spíš by mělo být povinností autora, který svými tezemi vřhává ostatní lidi do dalšího vyhrčeného konfliktu, aby řekl, co to přinese, co se tím dokáže a co z řečeného je schopeno garantovat. Protože to nedělá, musím mu adresovat poznámku: politická levice existuje zhruba 180 let. Za celou tu dobu nezvládla nic, snad vyjma historicky zbytečné objížďky od kapitalismu

zpět ke kapitalismu, které se říkalo vítězství socialistické revoluce a vznik světové socialistické soustavy. Epizodálních sedmdesát pět let bezúčelnosti, doprovázené tisíci nejtragičtějších individuálních osudů, totální devastací planety, zplundrované získáváním a výrobou surovin nutných k soutěžení ve zbrojení a konzumu, a především profanací myšlenek svobody, rovnosti, spravedlnosti a rovnoprávnosti, jakmile se jich chopí kterákoli politická strana. Totéž bych dal k úvaze D. Dinušové, když říká, že „*revolúcia má nastoliť socializmus*“, kdežto „*reformami, resp. transformáciou sa majú zmierniť účinky kapitalizmu*“: co má nastolit revoluce? Jaká a čí revoluce? Co vlastně má být objektem (předmětem) revoluční akce, když už se smírím s tím, že jejím subjektem bude „třída námezdně pracujících“, např. vrcholových manažerů německých a japonských automobilek? Co je možné myslet socialismem dnes?

Chápu, že povinností člověka, který se hlásí k odkazu marxismu (příp. leninismu) je vykládat a posuzovat skutečnosti, s nimiž se setkává, politicky. Kapitál, Grundrisse, Německá ideologie, Gothajský program jsou texty, z nichž se dá stále čerpat hodně nejen faktického, ale zejména metodologického pro myšlení dnešního kapitálu a zkoumání jeho možností. Dokud nebudeme znát právě možnosti kapitálu (sebeprodukce, seberekonstrukce, obrovská schopnost modifikací a vytváření dalších relačních kontextů, velká sebeozdravná síla, která se ukázala po poslední krizi finančního kapitálu na Západě), budou revoluční narativy spadat do oblasti nepříliš záživné literární lyriky. Povinností člověka, který se hlásí k odkazu marxismu (příp. leninismu), je tudíž z mého hlediska dokonalá znalost teorie a pra-

xe současné politické ekonomie, politiky, hospodářství, demokracie, a to alespoň na úrovni, kterou poskytuje aktuální odborná literatura. Když budu soudit pouze podle toho sborníku, bude úsudek nutně značně přísný: s Luxemburgovou (o níž doobrosrděčně poznamenal Lenin in margine *Filosofických sešitů* „ta naše pitomoučka Rózi“), Wallersteinem, Huntingtonem, Leninem, Scrutonem, Robinsonem a sobotními přílohami Pravdy se toho moc dělat nedá. Literatura je kromě neodůvodněných tvrzení nejslabší položkou knížky: kde jsou soudobé analýzy kapitálu, tj. nejen Piketty a jeho zdůvodnění změny kapitalismu, ale zejména Michael Eldfred, Robert Albritton, teorie reflexivní responzibility, kompletně klíčové texty kritické teorie Frankfurtské školy, Frey, Buchanan a Arrow a jejich ekonomická teorie politiky včetně. Arrowova paradoxu, který popisuje cyklický vznik majorit a bezprostředně se tak týká možnosti sociální revoluce? Kde je ekonomická teorie demokracie, teorie postdemokracie, soubor poznatků teorií kritické demokracie? Kde je Andreas Reckwitz a jeho detailní sociální analýzy tzv. kognitivního kapitalismu a polarizovaného postindustrialismu, z kterých dnes vychází skupina dalších výzkumníků v industriálních zemích, která zveřejňuje zcela nečekaná data zvláště o roli nemateriálního kapitálu (I. Loreyová, H. Thrift, L. Boltanski, K. Neundlinger a d.)? Kde jsou soudobé teorie politiky, které odhalují mechanismy ovládnutí lidí, důvody mizení demokracie; pluralitní demokracie, teorie inkluzivní demokracie, teorie participační a deliberativní demokracie, demokracie v postnacionální konstelaci, simulativní demokracie, postdemokracie, postdemokratický liberalismus; kde

je alespoň zmienka o roli médií a spoločenské komunikácie (podľa textu to vypadá, ako keby protikapitalistická revolúcia ani nepočítala s tým, že jednotlivé časti spoločnosti sú spojené komunikatívne a môžu sa ovplyvňovať len prostredníctvom komunikácie)?

Môžu napsať (a je to i moje presvedčenie), že imperiálnemu kapitalizmu sa podarilo dosiahnuť spolu s globalizáciou stavu všestranné komercializácie planety Zem: nakladá s ňou ako s majetkom zapojeným do produkcie a zvyšovania miery zisku; využíva permanentne rozdmýchávaných globálnych mikrokonfliktů k svému technicko-technologickému a vojenskému šíreniu; hromadí nesmierné bohatstvá u minimálnych ľudí, ktorí bezostyšne prihlížia nutnosť väčšiny; promeňoval prírodné a životné systémy v zásobárňu planetárnej produkcie; vytvoril multimediálny svet, z ktorého vyradil schopnosť odlišovania a ponechal amorfnú globálnu informačnú válku všetkým proti všetkým. Než ale napíšu, že tohle všetko odstráni trieda námezdných pracujúcich počas socialistickej revolúcie, budú si musieť dôkladne a zo všetkých strán promyslieť, či 11. tezu k Feuerbachovi patrí skutočne k tomu najlepšiemu, čo Marx napísal.

Břetislav Horyna

ÖLLÖS, L.: **Európai identitás**. Šamorín : Fórum Kisebbségkutatás Intézet, 2019, 238 s., ISBN 978-80-89978-09-0

László Öllös je prezidentom Fórum inštitútu pre výskum menšín. Zároveň je vysokoškolským pedagógom na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, kde na katedre politoló-

gie a euroázijských štúdií prednáša politickú filozofiu. V rokoch 2004 – 2005 pôsobil na Univerzite Jánoša Selyeho v Komárne. Medzi jeho predchádzajúce publikácie patria diela: *Emberi jogok – nemzet jogok* (Ľudské práva – národné práva) z roku 2004 a *Národná identita slobodného človeka* (2009).

Recenzované dielo *Európai identitás* (v preklade *Európska identita*) bolo vydané v roku 2019 v maďarskom jazyku.¹ Kniha je rozdelená do šiestich kapitol. Na úvod autor analyzuje dušu Európy, následne nadväzuje na problematiku spojenú s ťažkosťami, ktoré sú spojené s rozhodovacími právomocami Európskej únie. Pokračuje analýzou problémov Európskej únie, ako napríklad pomalé rozhodovanie, ktoré tým, že je mnohokrát oveľa pomalšie ako v jednotlivých národných štátoch, je obrovskou nevýhodou v dnešnom globalizovanom svete. Príčiny pomalého rozhodovania vidí autor v hľadaní neustálych kompromisov medzi členskými štátmi, ktoré sa neraz zoskupujú voči väčším štátom, ako je napríklad Nemecko či Francúzsko.

Autor sa venuje problematike legitimacy v Európskej únii a v tejto súvislosti načrtáva myšlienku, že obyvatelia Únie netvoria jedno politické spoločenstvo; z tohto dôvodu by si ani nevedeli vybrať zodpovedne svojich zástupcov z iných členských krajín. Navyše, podľa autora ľudia na základe tzv. princípu oddelených národov totižto nazerajú na os-

¹ Problematikou Európskej únie po Lisabone sa zaoberá napríklad aj Radoslava Brhlíková v publikácii *Európska únia po Lisabone* z roku 2012, budúcnosť Európskej únie a jej hodnoty analyzuje Ivan Krastev v publikácii *Čo príde po únii?* Recenziu na túto publikáciu nájdete v časopise *Studia Politica Slovaca* 1/2020, ktorú publikovala Lucia Hlavatá.